

CULEMBORGSE 'VOETNOTEN'

Van kanunniken, knekels en klerken

een historische beschrijving van 'de Papenhoek'

Historisch halfjaarbericht 1999 - 21

Genootschap A.W.K. Voet van Oudheusden

Redactioneel

Toen bekend werd dat het gebouw van de Hogeschool Midden Nederland verbouwd zou worden tot stadskantoor is het idee ontstaan om de geschiedenis van dit stukje Culemborg te beschrijven. Er zullen in de binnenstad van Culemborg niet veel locaties zijn, die zo grondig van gedaante zijn veranderd als het gebied rond de zogenaamde Papenhoek. Aan de hand van de nodige archivalia is een redelijk beeld ontstaan van wat er allemaal gebeurd is in dit deel van de stad. Eeuwenlang stond hier het katholicisme en (katholiek) onderwijs centraal. Deze beide elementen worden met de opening van het nieuwe stadskantoor naar de geschiedenisboeken verwezen. Eigenlijk is er bijna niets meer dat herinnert aan het verre verleden van dit stadsdeel. Van de negentiende eeuwse bebouwing zijn nog wel enkele elementen aanwezig. De vele afbeeldingen zullen hopelijk bijdragen aan een beter beeld van het verleden.

Er is veel onderzoek en tijd nodig geweest om alle gegevens bij elkaar te krijgen. Er zijn feiten 'boven tafel gekomen' die tot dusver niet bekend waren. Veel dank ben ik dan ook verschuldigd aan al diegenen, die op wat voor manier dan ook hebben bijgedragen aan de totstandkoming van dit themanummer van de Culemborgse Voetnoten.

Ben Holtkamp
Culemborg, 27 april 1999

Culemborgse Voetnoten, Nummer 21, juni 1999

ISSN: 0929-1334

Een uitgave van 'Het Genootschap A.W.K. Voet van Oudheusden'

Opgericht 14 oktober 1937

Vormgeving

Hans Bassa & Lous van der Stempel

Redactie

Y.E. Jakobs - Lommers, R.H.C. van Maanen,

J.W.M. Kok, H.L.F. Lagers

Redactieadres

Y.E. Jakobs - Lommers,

Kattenstraat 10, 4101 BM Culemborg

Secretariaat Vereniging

C. v.d. Meer, Bereklaauw 1, 4102 KZ Culemborg

Girorekening: 50 23 582

t.n.v. Genootschap A.W.K. Voet van Oudheusden

De contributie bedraagt f 25,- per jaar. Een extra, vrijwillige, bijdrage stelt het bestuur bijzonder op prijs.

Het barbarakapittel

Er zijn in de binnenstad van Culemborg maar weinig plekjes, die zo grondig van gedaante zijn veranderd als de zogenaamde Papenhoek. Deze uiterst zuidelijke uitloper van de Ridderstraat achter de R.K. Barbarakerk kennen wij beter als het plein voor het nieuwe stadskantoor. Tot ongeveer 1855 was hier eigenlijk helemaal geen plein of iets dergelijks. Het was gewoon een stukje Ridderstraat, dat net zo breed was als het overige deel van de straat, met aan weerszijden huizen. Het bijzondere van dit stukje Ridderstraat is dat het eeuwenlang gedomineerd werd door katholieke gebouwen en onderwijsinstellingen.

Vóór 1578, toen de oude Barbarakerk nog katholiek was, was er aan deze parochiekerk een kapittel verbonden van acht kanunniken. Deze kanunniken hadden als taak om op gezette tijden in het priesterkoor van de kerk te bidden en te zingen. Dit gebeurde enkele malen per dag. Het kapittel werd in 1421 gesticht door Huibrecht van Culemborg. De kanunniken woonden in de directe nabijheid van de kerk, o.a. in de Papenhoek. De proost van het kapittel woonde in een pand in de Ridderstraat, op de plaats waar nu het R.K. parochiecentrum is gevestigd. De Barbarakerk kende ook een deken. Deze woonde in de 'Dekenije'. Aan hem was de zielzorg toevertrouwd. Behalve dat de Papenhoek de woonplaats was van enkele kanunniken, kon men er ook de parochieschool ofwel de latijnse school vinden. Toen in 1578, als gevolg van de reformatie, de kerk onttrokken werd aan de katholieke eredienst, werd het kapittel opgeheven. De kanunniken mochten, als zij dat wensten, gewoon in hun huizen blijven wonen.

De Kloppenschool

De katholieken, die na 1578 geen kerkgebouw meer hadden, mochten vijftig jaar later met toestemming van graaf Floris II een statie (schuilkerk) oprichten achter de huizen van de Papenhoek. Jezuïetenpater Wezius bediende deze statie. In de nabijheid van een Jezuïetenstatie kon men steevast een convent van Klopjes ofwel Jezuïetessen aantreffen. Klopjes verzetten veel parochiewerk, veelal in het geheim, omdat de uitoefening van de katholieke godsdienst eigenlijk niet toegestaan was. Zij verzorgden het onderwijs en dankten hun naam aan het op-de-deur-kloppen bij katholieken om te melden dat er een godsdienstige bijeenkomst op handen was. De Culemborgse kloppenschool werd gesticht door Anna Meerhouts, die in

1622 de kloppengeloofte aflegde. De school bevond zich aan de oostzijde van de Papenhoek. De Culemborgse kloppenschool stond hoog aangeschreven, zo hoog zelfs, dat adellijke kinderen – waaronder familie van de graaf zelf, die Luthers was – de school bezochten. Er werd les gegeven in o.a. frans, borduren, muziek en clavecimbelspel. In het jaar 1750 waren er in Culemborg 47 Klopjes. Daarna verminderde het aantal echter tamelijk snel. Toen in 1816 de roemruchte paters De Hasque en Wolff in het Lekstadje arriveerden, waren er nog achttien over. De Kloppenschool was toen al lang gesloten. Als gevolg van de Bataafse omwenteling immers was het aan katholieken sinds 1796 weer toegestaan om hun religie openlijk uit te oefenen. Het min of meer illegale werk van de Klopjes werd daardoor grotendeels overbodig.

Jan de Beijer. Gezicht op de Papenhoek vanaf de Oostersingel, 20 juli 1750. Van links naar rechts de toren van de Sint-Janskerk, Poppendanstoren, Binnenpoort en de Zieken- of kruittoren.

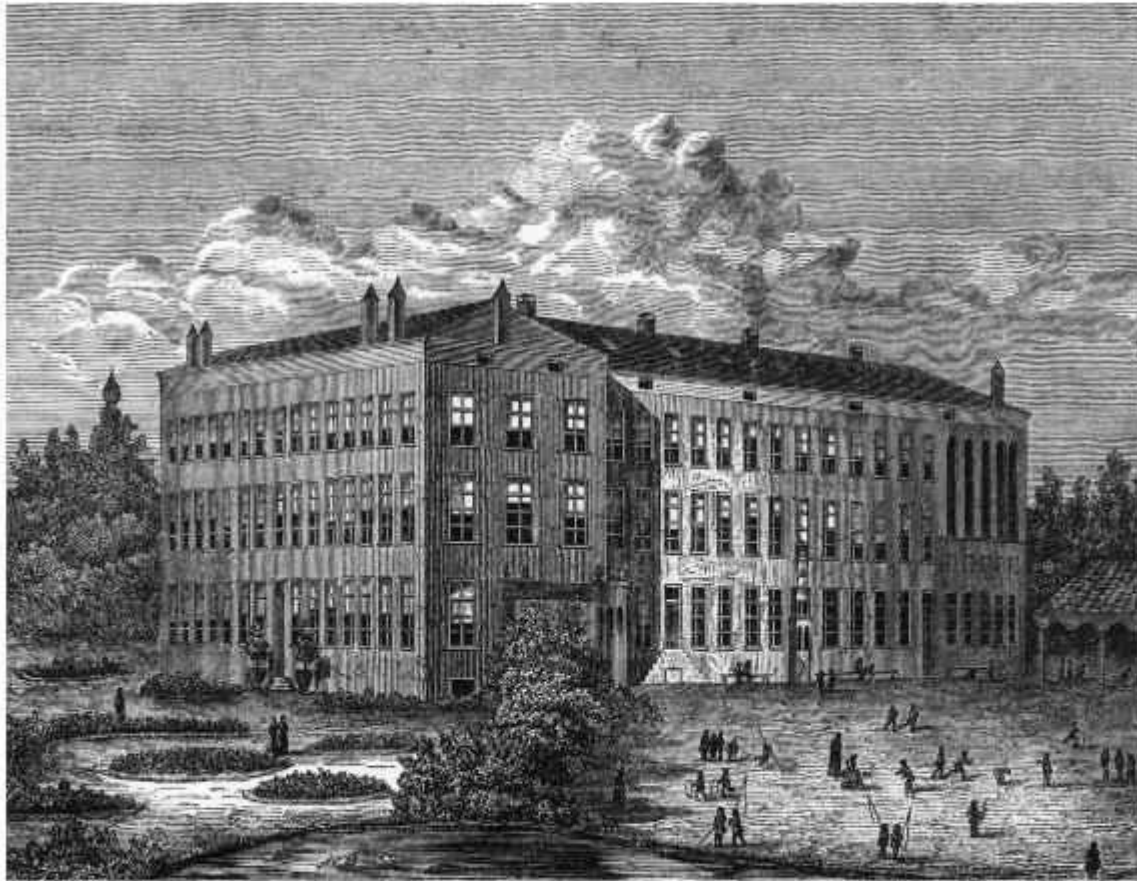
Het seminarie

De twee eerder genoemde paters Petrus de Hasque en Matthias Wolff hebben met hun komst in Culemborg een grote invloed gehad op de verhou-

ding tussen de plaatselijke gereformeerden (tegenwoordig de hervormden) enerzijds en de katholieken anderzijds. Wolff kwam uit het katholieke Luxemburg en De Hasque uit het eveneens katholieke Waals België. De hervorming, zoals men die hier in de noordelijke Nederlanden gekend heeft, is in die zuidelijke streken nooit goed uit de verf gekomen. De beide paters hebben het beslist als hun taak gezien om het katholicisme in het door de reformatie 'geteisterde' Culemborg nieuw leven in te blazen. Zij zijn daar zeer zeker in geslaagd, zo overtuigend zelfs dat de relatie tussen protestanten en katholieken in Culemborg, meer nog dan in andere plaatsen, ernstig verslechterde. Een situatie die tot in het begin van de twintigste eeuw voortduurde. De beide paters hebben inderdaad enkele initiatieven genomen die niet door alle Culemborgers toegejuicht werden. Zo werd al snel na hun komst het schuilkerkje vervangen door een eenvoudige Waterstaatskerk met een naar verhouding iets te hoge toren, met de pauselijke tiara inclusief de sleutels van Sint Petrus boven op de spits. Wat mogelijk nog minder gewaardeerd werd, is de stichting van het klein seminarie (priester-

Het seminarie vanaf de Oostersingel. Dit is het gebouw in zijn oudste hoedanigheid. Rechts de oude neo-classicistische kapel. Houtsnede van A. Bogaerts ca. 1860.

De (grote) kapel in 1910. De polychromie (beschildering op de muren) is nog niet aangebracht.

opleiding) in de Papenhoek in 1818. Ook dit was een initiatief van de beide Jezuïetenpaters. Dat het seminarie vanaf het begin 'aansloeg', blijkt uit de snelle toename van het aantal studenten in korte tijd. Bij de oprichting in 1818 waren er 27 studenten, in 1825 was dit aantal reeds opgelopen tot 100. Ondanks deze bloei werd het seminarie in 1825 op last van koning Willem I gesloten. De koning wenste een centrale opleiding voor priesters in Leuven, in het zogenaamde Collegium Philosophicum. Kort na de inhuldiging van Koning Willem II in 1840 bracht de aartspriester Vermeulen de seminariekwestie onder de aandacht van de nieuwe koning. Deze was kennelijk milder dan zijn vader waar het godsdienstige zaken betrof. Het gevolg was dat in 1841 het seminarie binnen de Culemborgse muren terugkeerde. De groei leek bijna onstuitbaar: tussen 1841 en 1891 telde het seminarie 1870 studenten, waarvan meer dan de helft tot priester werd gewijd.

Het seminarie werd gevestigd in de Papenhoek, o.a. in die panden die door de kloppenschool verlaten waren. Uiteindelijk kwam de gehele Papenhoek in handen van het seminarie, zodat halverwege de jaren vijftig van de vorige eeuw kon worden overgegaan tot de bouw van het kolossale seminariegebouw, dat bij vele oudere Culemborgers nog goed bekend is. Het gebouw werd in de loop van de jaren enkele malen vergroot. In het jaar 1899 werd de neo-classicistische kapel met de zich daaronder bevindende studiezaal in noordelijke richting met enkele meters verlengd. Daartoe moest eerst een pand, gelegen tussen het seminarie en de R.K.pastorie worden afgebroken. De vrijgekomen ruimte was bestemd voor de verlenging. De bestaande

kapel werd ommetseld. Op de hoekpunten van het seminariegebouw verreesen in datzelfde jaar verhoogde aanbouwen, zodat het groeiende aantal studenten geherbergd kon blijven. In 1927 werd het zogenaamde zusterhuis aangebouwd op de plaats van de vroegere begraafplaats. In het zusterhuis werd het personeel ondergebracht.

De katholieke begraafplaats

De Culemborgse katholieken werden tot 1820 nog altijd begraven rond de oude Barbarakerk. Ook rond de oude en vervallen Sint-Janskerk aan het Sint-Janskerkhof was een kerkhof. Niettemin wensten de katholieken een eigen begraafplaats. In de tuin van de oude pastorie aan de Papenhoek, aan de noordzijde begrensd door de kerk en aan de zuidzijde door de stadsmuur, mocht men met toestemming van de 'burgemeesteren' een kerkhof aanleggen. Het stadsbestuur bepaalde overigens wel dat de katholieken gebruik moesten maken van 'de doodgraver, door de regering der stad aangesteld of aangesteld zullende worden'. In dit jaar (1820) was de relatie tussen katholieken en protestanten nog redelijk goed, zodat het verkrijgen van de toestemming voor de aanleg van het kerkhof snel beklonken was. Enkele jaren later was deze relatie echter al zodanig verslechterd, dat het kerkbestuur en het stadsbestuur elkaar regelmatig in de haren vlogen. Het stadsbestuur werd voornamelijk gevormd uit niet-katholieke personen. De beide eerder genoemde paters hadden hier behoorlijk wat moeite mee. In 1829 mochten op last van koning Willem I 'de lijken der afgestorvenen' niet meer binnen de wallen begraven worden. Het kerkbestuur protesteerde hiertegen en kreeg uiteindelijk toestemming om de begraafplaats open te houden. Op 31 december 1828, één dag voor de gevreesde sluiting, kwam deze toestemming. In 1829 ontwierp het stadsbestuur een plan om de katholieke begraafplaats en het kerkhof rond de oude Barbarakerk te sluiten. Er zou één stadsbegraafplaats komen op het terrein van de enkele jaren daarvoor gesloopte Sint-Janskerk. Deze begraafplaats zou volgens de wettelijke normen worden ingericht. Dit keer richtte het kerkbestuur haar protest tot koning Willem I. Als argument voerde men aan dat de nieuwe stadsbegraafplaats op het Sint-Janskerkhof te klein zou zijn voor een stad als Culemborg. Bovendien bood het kerkbestuur aan om haar eigen begraafplaats uit te breiden door de stadsmuur ter plekke af te breken, zodat het terrein tot aan de gracht kon worden vergroot. De koning werd echter dermate door de Belgische kwestie bezig gehouden dat hij kennelijk geen tijd had om op tijd zijn antwoord te sturen. Het kerkbestuur kreeg de gevraag-

de toestemming overigens wel, zij het enige maanden later. Dat de verhouding tussen protestanten en katholieken niet optimaal was, blijkt uit het feit dat het stadsbestuur steeds één dag voor een dreigende sluiting pas zijn antwoord kenbaar maakte. Dit is tot drie keer toe gebeurd.

In april 1831 roerde ook de heer Jan Vogelezang Hondius zich in de kerkhofstrijd. Deze heer bewoonde het pand direct naast de Binnenpoort en zijn tuin grensde aan de begraafplaats. Het eenvoudige muurtje dat als afscheiding diende tussen de twee percelen, was niet voldoende om de 'schadelijke uitdamping der grafsteden' tegen te gaan, zoals hij dat noemde. Na veel touwtrekken en vooral veel correspondentie kwam men overeen dat het kerkbestuur de stadsmuur zou afbreken, het terrein tussen die muur en de gracht zou ophogen en een nieuwe muur zou metselen tussen het kerkhof en de tuin van Vogelezang Hondius. Laatstgenoemde zou ook een deel van de kosten van het nieuwe muurtje voor zijn rekening nemen. Men had het voornemen om voor deze muur de stenen te gebruiken van het afgebroken stuk stadsmuur. In die tijd was men gewoon om gebruikte stenen schoon te bikken en opnieuw te gebruiken. Dit zal inderdaad wel gebeurd zijn. Het muurtje is in de loop van de jaren vernieuwd, maar het fundament bestaat uit stenen die, gelet op hun afmeting, afkomstig zijn van de ter plekke afgebroken stadsmuur.

De congregatiekapel in 1912. Deze kapel bevond zich boven de refectie in de lagere zijvleugel naast de hoofdingang.

In 1866 richtten B. en W. van Culemborg zich tot het kerkbestuur met het verzoek om de begraafplaats te sluiten. Het terrein was vol, de stadsbegraving op het Sint-Janskerkhof was eveneens vol, zodat het nu meer dan ooit noodzakelijk was om de kerkhofkwestie behoorlijk te regelen. Tenslotte werden in 1870 de begraafplaatsen aan de Achterweg in gebruik genomen. Het kerkbestuur moest in 1885 bij de bouw van de huidige kerk het terrein van het voormalige kerkhof geheel ruimen. Alle stoffelijke overschotten moesten worden herbegraven. De bodem evenals de beenderen moesten worden ontsmet met carbolzuur. Toch zijn er later bij werkzaamheden op het terrein nog botten en schedels aan de oppervlakte gekomen. Ook was dit nog het geval bij de recente werkzaamheden in 1998.

Het dagelijks leven in het seminarie

Het was bijna vanzelfsprekend in het verleden, dat er uit een groot katholiek gezin één of liefst meerdere jongens priester zouden worden. Voor de ouders was het een hele 'eer'; zij genoten derhalve een zeker aanzien. Als deze jongens 'roeping' voelden, gingen zij na de lagere school naar het klein seminarie. Het Culemborgse seminarie was niet alleen bedoeld voor studenten van het Aartsbisdom Utrecht, maar voor het hele land. De opleiding

De grote kapel na het
aankomen van de
polychromie ca. 1920.

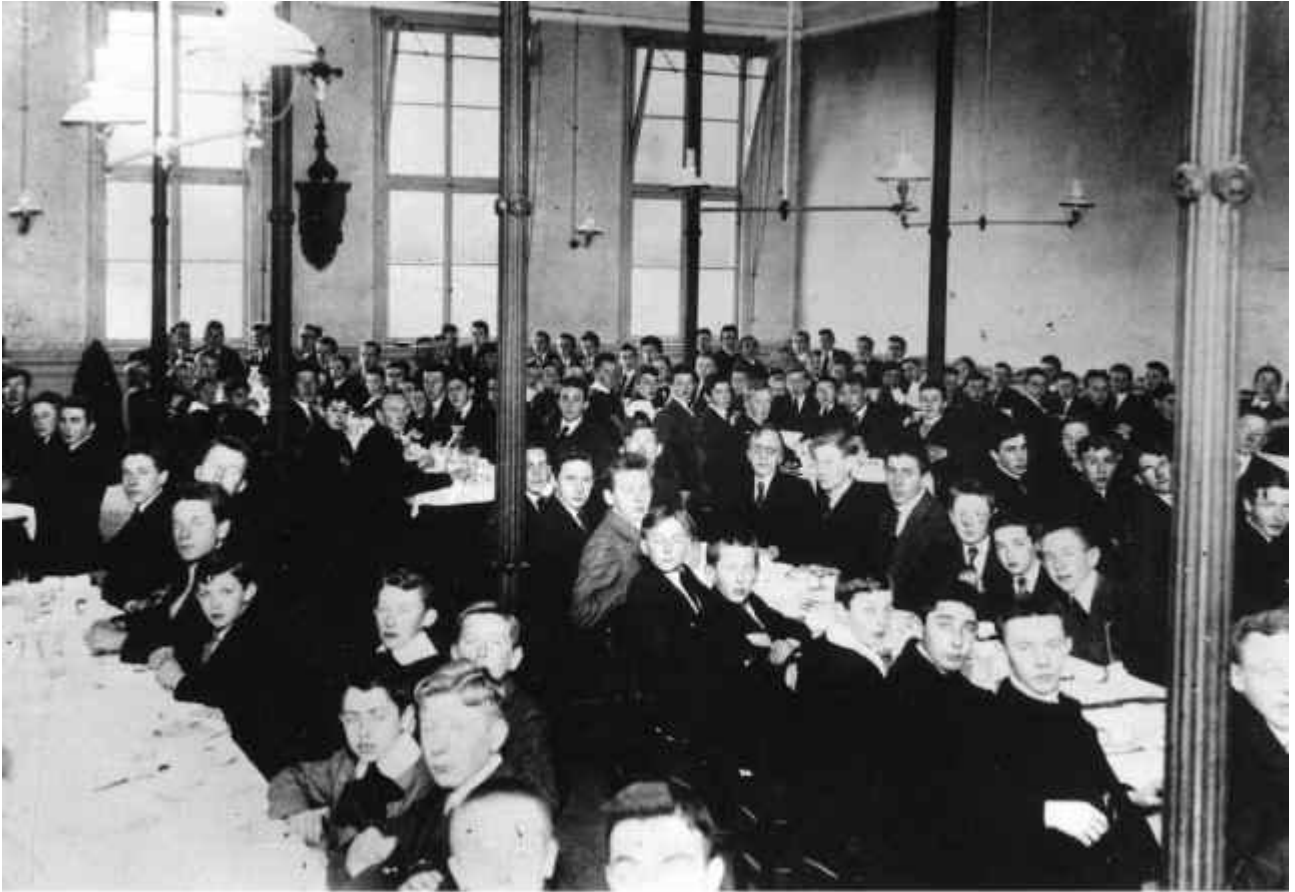

duurde zes jaar en laat zich nog het beste vergelijken met een gymnasium. Voor jongens die niet zo goed konden leren, bestonden niettemin ook mogelijkheden om priester te worden. Deze jongens werden apart begeleid. Na het klein seminarie met succes doorlopen te hebben, gingen de studenten naar het groot seminarie. Ook daar verbleef men zes jaar. Bijna aan het einde van deze periode werden de jongens resp. tot sub-diaken, diaken en uiteindelijk tot priester gewijd.

Eenmaal binnen de muren van het seminarie begon een periode van afzondering. Het Culemborgse seminarie werd door drie poorten hermetisch afgesloten van de buitenwereld. Alleen als er vakantie was, en dat was minder vaak dan wij tegenwoordig gewend zijn, werden de poorten geopend en werden de studenten o.a. met koetsjes naar het station gebracht. Over het algemeen werden de studenten gerecruteerd uit de middenklasse. Tijdens die afzondering werden de studenten niet geconfronteerd met leden van het andere geslacht. Dat er een ander geslacht was, werd weliswaar niet ontkend, maar er werd gewoon niet over gesproken. De toekomstige priesters dienden vanaf het begin vertrouwd te raken met een celibatair bestaan. Als de zusters van Mariakroon op het seminarierterrein kwamen oefenen met de meisjes van de Jozephschool (de bruidjes) voor de jaarlijkse sacramentsprocessie, werden op last van 'hogerhand' de gordijnen van de studiezalen onmiddellijk gesloten! De studenten mochten de meisjes absoluut niet

De bakkerij van het seminarie in 1914. Waar deze bakkerij precies was is niet bekend. In 1924 kocht het seminarie de z.g. abdij. Deze abdij bevond zich samen met de boerderij in de tuin van het seminarie aan de overkant van de stadsvaart. Dit historische gebouw was in vroeger eeuwen de verblijfplaats van de paters Norbertijnen van Mariënwaard te Beesd. Deze paters bediende de Sint-Janskerk in de Nieuwstad. Van 1791 tot 1868 deed het gebouw dienst als synagoge voor de Culemborgse joden en daarna tot 1924 als joodse school. In 1924 kwam het in bezit van het seminarie en werd verbouwd tot bakkerij.

De refector (eetzaal) van het seminarie tijdens de maaltijd ca. 1915.

De tuinzijde van het seminarie in het begin van de twintigste eeuw. Door de open deuren heen is de gesloten poort te zien.

zien. Wij lachen daar nu om, maar het moge duidelijk zijn dat een dergelijke afzondering niet altijd de gewenste uitwerking had op de toekomstige priesters. Velen haakten tijdens die eerste jaren al af. Of de studie was voor hen te zwaar óf juist die afzondering.

Binnen de muren van het seminarie heerste een strak regime. Dat was nodig, omdat het grote aantal leerlingen op een betrekkelijk klein stukje grond diende samen te leven. Het grootste aantal leerlingen was 221 in 1935, de docenten en het overige personeel niet meegerekend. Een vaste dagindeling was noodzakelijk. Rond 1920 werd globaal het volgende dagrooster gehanteerd:

06.00 uur	opstaan en luchten
06.30 uur	eerste ontbijt
08.00 uur	studie
08.30 uur	eerste en tweede les
10.00 uur	tweede ontbijt en recreatie
10.30 uur	derde en vierde les (tot 12.00 uur)
12.15 uur	diner en recreatie
14.00 uur	studie
14.30 uur	vijfde les
15.30 uur	gouter (middagboterham)
15.45 uur	recreatie
17.00 uur	grote studie
19.00 uur	lof met rozenhoedje
19.30 uur	souper
20.00 uur	vrije tijd voor o.a. hobby's, brieven schrijven of strafwerk
20.30 uur	avondgebed en nachtrust

Het lof (19.00 u.) was een kerkdienst, die altijd in de late namiddag of vroege avond plaatsvond. Tijdens deze dienst werd het H.Sacrament vereerd. Vaak werd dan ook het rozenhoedje gebeden; dit was een bepaalde gebedsformule, waarbij de zogenaamde rozenkrans werd gebruikt.

Vanaf de eerste klas al mochten de leerlingen op zondagavond een uurtje roken, mits de ouders het goedvonden. Alleen sigaren waren toegestaan. Studenten die iets op hun kerkfstok hadden, mochten een maand lang niet roken, Zij bevonden zich in de 'tweede- of derde klasse van gedrag'. Studenten van het zesde leerjaar mochten een lange goudse pijp roken. Dit zesde jaar was overigens het summum. De betreffende studenten werden aangesproken met 'dominus' (heer), ze hadden een eigen verblijf, het zogenaamde retorica-kot met voor ieder een eigen luie stoel en bovendien hadden ze een eigen stukje tuin langs de stadsgracht. Ze bemoeiden zich in het geheel niet met de leerlingen van de eerste leerjaren. Zij stonden daar ver boven.

Tusculum

In 1859 kocht het seminarie een buitengoed aan de Lekdijk, 'De Bol' genaamd, van mej. W.J. van Hoytema. Men noemde het goed in het vervolg 'Tusculum', genoemd naar een buitenverblijf van Cicero in de buurt van Rome. Cicero werd veel gelezen en gewaardeerd op het seminarie. Het goed bestond uit een groot terrein in de vorm van een carré met kruislanen. De lanen waren beplant met enkele rijen bomen. De oorsprong van het goed dateert uit 1640, toen Graaf Philips Theodoor van Waldeck-Pyrmont hier een Speel- of Sommerhuis liet bouwen met een wandelbos. Deze Villa werd tijdens de Franse bezetting (1672-1673) vernield en later afgebroken. De paters Jezuïeten, die de leiding over het seminarie hadden, lieten in 1860 een villa op het buitengoed bouwen, welke reeds op 27 juli van dat jaar geopend kon worden. Het buitengoed werd gebruikt als recreatieverblijf. Twee keer per week liepen de studenten in een lange rij naar Tusculum om aldaar cricket te spelen, te beugelen of te kegelen. 's Zomers organiseerde men daar een heuse kermis. In 1888 werd de villa vervangen door het huidige landhuis.

Het seminarie verhuist

In 1935 viel het doek voor het seminarie. Het grote aantal leerlingen kon niet meer geherbergd worden in de Papehoek. Zelfs de ziekenzalen waren al in gebruik, maar wel met een andere bestemming dan waarvoor ze eigenlijk bedoeld waren. Het seminarie verhuisde naar een geheel nieuw gebouw in Apeldoorn. Op de laatste avond voor de zomervakantie trokken de leerlingen hand in hand in een lange sliert, met de leraren door het gebouw. De

Het landhuis op buitengoed 'De Bol' aan de Lekdijk. Gedurende de jaren dat het seminarie dit buitengoed in eigendom had, noemde men het 'Tusculum'. Opname ongeveer 1930.

harmonie voorop! Buiten stonden de vrachtwagens al klaar voor de verhuizing. Na de vakantie werd de opleiding ongewijzigd voortgezet in het nieuwe gebouw te Apeldoorn.

De Augustijnen

De Augustijnen hadden in Utrecht de parochie van Onze Lieve Vrouw van Goede Raad onder hun hoede. Op deze parochie drukten zware financiële lasten. De parochie was niet meer bij machte om de schuld te saneren. Dit was o.a. een gevolg van de crisisjaren. Het aartsbisdom moest dus wel ingrijpen. Na veel onderhandelingen kwam het bisdom met de paters Augustijnen overeen dat laatstgenoemden het leegstaande seminariegebouw in Culemborg zouden kopen. Met de opbrengst daarvan zou het bisdom de schuld van de Utrechtse parochie aflossen. Verder kwam men overeen, dat de Augustijnen de Utrechtse parochie zouden verlaten en daarvoor in de plaats de zielzorg in Culemborg ter hand nemen. Inderdaad arriveerde de voltallige 'bemanning' van de Utrechtse parochie op 3 december 1936 te Culemborg. De vier paters betrokken de pastorie in de Ridderstraat. Enkele maanden later, op 15 april 1937, arriveerden er 22 Augustijnen te Culemborg, zij betrokken het oude seminariegebouw. De Augustijnen kwamen ook in het bezit van 'De Bol' aan de Lekdijk. Er werd naarstig gezocht naar

Het harmonie-orkest van het seminarie. Op het seminarie werd veel gemusciseerd. Uiteraard was voor kerkmuziek de belangrijkste plaats ingeruimd. Maar ook 'profane' muziek werd niet geschuwd. In het midden de bekende Culemborgse dirigent Pieter Aafjes. De opname werd gemaakt op 14 juli 1935. Kort daarna zou het seminarie naar Apeldoorn verhuizen.

De grote kapel ten tijde van de Augustijnen. Langs de wand waren acht kleine altaren, omdat priesters verplicht waren op regelmatige tijden een Heilige Mis op te dragen, dit waren in feite kerkdiensten zonder kerkgangers. De schilderijen boven de altaren zijn geschilderd door Suitbert de Grauw.

een passende bestemming voor het te grote gebouw, maar voordat er überhaupt iets van de grond kon komen, kreeg men eerst te maken met de Tweede Wereldoorlog en de gevolgen daarvan. In 1939 werd De Bol gevorderd om er Nederlandse militairen in onder te brengen. Later zou De Bol met tussenpozen bevolkt worden door Duitse en geallieerde militairen. Het klooster zelf werd in 1942 gevorderd door de Duitsers. Zij bestemden het

De negentiende-eeuwse Barbarakerk met op de voorgrond een van de monstrueuze bunkers, die door de Duitsers op enkele plaatsen in de tuin werden geplaatst. Opname uit 1963.

gebouw voor het regiment Todt. De paters weken uit naar De Bol en naar de kleuterschool van de zusters van J.M.J. in de Ridderstraat. De Duitsers hebben gedurende de oorlogsjaren de tuin van het klooster voorzien van enkele monstrueuze bunkers, waarvan nog niet alle resten zijn opgeruimd. Na de oorlog konden de paters eindelijk serieus gaan nadenken over een passende bestemming voor het gebouw. In 1946 werd, om te beginnen het zogenaamde zusterhuis bestemd voor het provinciaal bestuur van de Ned. Augustijnen). In datzelfde jaar werd ook begonnen met het zogenaamde studie-

centrum. Op initiatief van Kees Wubben, een ex-frater van het Culemborgse klooster, werd op 7 juli 1946 te Utrecht het Nederlands Schriftelijk Studiecentrum opgericht. Dit studiecentrum bleek een schot in de roos te zijn. De cursisten konden schriftelijk allerlei cursussen volgen, maar af en toe kwamen ze ook een weekend naar Culemborg om mondeling 'bijgespijkerd' te worden. Men kwam nu ruimte tekort om alle cursisten een slaapplek te bieden. Er werden daarom zelfs houten barakken in de tuin geplaatst. In 1971 ging het studiecentrum een fusie aan met het Polytechnisch Bureau Nederland te Arnhem. Beide instellingen waren gebaat bij deze fusie. Dit betekende echter wel dat het gebouw wederom veel te groot was, evenals de post 'onderhoud gebouwen' op de jaarlijkse begroting. Dit alles was reden genoeg voor de Augustijnen om het pand te verkopen. Reeds in 1957 had men De Bol verkocht. Het buitengoed kwam toen in particuliere handen.

Het magazijn en het archief van het studiecentrum.

Het kantoor en het personeel van het Studiecentrum in 1965.

Luchtfoto ca. 1970.
Linksonder het
seminariecomplex.

De aartsbisschop van
Utrecht, monseigneur
Alfrink, temidden van
de medewerkers van het
Nederlands Schriftelijk
Studiecentrum, bij
gelegenheid van het
tienjarig bestaan in
1957. Alfrink, die zelf
ooit student was van het
Culemborgse seminarie,
was toen nog geen
kardinaal.

De Nijenburgh

Werd de Papenhoek tot 1973 gedomineerd door katholieke instellingen, na het vertrek van de paters Augustijnen bleef één belangrijk aspect aanwezig: onderwijs. Eeuwenlang is in de Papenhoek les gegeven en dat zou nog even zo blijven.

Het kolossale en monumentale pand werd voor f 600.000,- verkocht aan een beleggingsmaatschappij. Op 3 januari 1973 vond de overdracht plaats. Het gebouw werd verhuurd aan sociale academie 'De Nijenburgh'.

De Nijenburgh was in 1957 opgericht als een school voor maatschappelijk en cultureel werk met een gereformeerde signatuur. De leerlingen, voornamelijk meisjes, werden er opgeleid om werkzaamheden te gaan verrichten voor de gereformeerde kerk. Het instituut was gevestigd aan de Amsterdamsestraatweg te Baarn. Tot 1968 bleef de Nijenburgh een kleine school. Er waren toen ongeveer 100 leerlingen. In 1968 ging er echter veel veranderen voor dit instituut. De opleiding spitste zich niet langer meer toe op het kerkelijk werk. De afgestudeerde leerlingen kwamen steeds vaker in het bedrijfsleven terecht. Nieuwe studenten kwamen niet langer speciaal voor het gereformeerde onderwijs. Zij begonnen zich ook steeds meer te verzetten tegen de gereformeerde signatuur. Kort daarna verschijnt ook de eerste katholieke docent. In 1974 krijgt de school zelfs een hervormde directeur in de persoon van Theo Rijks. Door de gereformeerde synode, een van de mede-oprichters van de school, werd deze gang van zaken met lede ogen aangezien. Er werd veel vergaderd en gediscussieerd. Toch was er geen reden meer aan. De school kreeg toestemming om een eigen stichting op te richten, mits deze protestants-christelijk zou zijn. In die jaren was er een democratisering gaande binnen het hoger onderwijs. Ook de Nijenburgh ontkwam daar niet aan. Studenten gingen steeds vaker hun studieloopbaan zelf bepalen.

De huisvesting te Baarn begon in de zestiger jaren steeds minder te voldoen, zodat men naarstig op zoek ging naar een grotere en betere huisvesting. Bovendien was Baarn niet langer vanzelfsprekend de ideale vestigingsplaats. In 1972 werd Theo Rijks binnengehaald om vaart te zetten achter de noodzakelijke verhuizing. Rijks had een zekere reputatie op dat gebied. Hij kon heel wat gedaan krijgen in bestuurlijke kringen. In 1966 onderhandelde men al met de gemeente Utrecht om zich aldaar te kunnen vestigen.

Deze onderhandelingen verliepen evenwel zo moeizaam dat Rijks besloot om van Utrecht af te zien. Precies in die tijd kwam het voormalige Augustijnerklooster te Culemborg leeg te staan. Na een uitgebreide zoektocht langs

Studenten van de Nijenburgh in actie tegen de verhoging van het collegegeld in 1981.

allerlei mogelijke lokaties besloot de school, op aandringen van Theo Rijks, voor Culemborg te kiezen. In 1974 startte de opleiding in het Lekstadjé. Niet iedereen was daar gelukkig mee. De scholengemeenschap vond de vestiging in Culemborg niet bepaald een vooruitgang vergeleken met Baarn. De Culemborgers – aan de andere kant – zagen de komst van de (inmiddels) ex-gereformeerden met de nodige scepsis tegemoet. De opleiding was intussen sterk gepolitiseerd. Personeelswerk werd algemeen als de meest 'rechtse' afdeling van de opleiding beschouwd. Veel studenten hadden een links politieke voorkeur. Feminisme ontbrak ook niet in het instituut. Dat de 'gemiddelde' Culemborger deze school een beetje wantrouwde, valt dan ook goed te begrijpen. Het gebouw was voor de Nijenburgh ook iets te groot, vandaar dat Rijks een groot aantal Culemborgse verenigingen, een peuterspeelzaal, een bioscoop en de Streekmuziekschool onderdak verschafte tegen een geringe vergoeding.

De grote brand van 10 december 1976

Toen de academie goed en wel draaide, sloeg het noodlot toe. Op vrijdag 10 december 1976 brak er vroeg in de avond brand uit op de tweede verdieping. Hoewel het aanvankelijk mee leek te vallen, zou het toch een van de

grootste branden worden die ooit in Culemborg gewoed hebben. Het vuur sloeg snel om zich heen en hoewel de benedenverdieping niet direct met het vuur werd geconfronteerd was de schade door de ingestorte bovenverdiepingen zo groot dat het gebouw als verloren moest worden beschouwd. De voormalige kapel bleef echter behouden evenals het zusterhuis. Niet alleen de school was nu haar huisvesting met inventaris kwijt, maar ook de vele verenigingen. Theo Rijks wist voor f 1,- enkele houten noodgebouwen van een PABO in Heemstede te kopen. Op het moment dat hij met vertegenwoordigers van de gemeente aan het onderhandelen was over een vergunning en over het transport van de gevaartes binnen de gemeentegrenzen, arriveerde de noodbehuizing al in de haven. De vergunning kwam er niet. Toch liet de gemeente de houten keten, die inmiddels in de tuin waren geplaatst ongemoeid. Gelukkig werd er een betere oplossing gevonden met een tijdelijke huisvesting in het Mariakroon. De zusters van het Mariakroon zouden, in afwachting van een nieuw onderkomen in de Grote Kerkstraat, tijdelijk het voormalige zusterhuis bewonen, dat niet door de grote brand was verwoest. In 1978 werd een geheel nieuw gebouw betrokken op de plaats waar het oude seminariegebouw had gestaan. De nieuwbouw kon worden gerealiseerd met het geld dat door de verzekering werd uitgekeerd.

Spoken?

Gedurende de jaren dat de Hogeschool het gebouw huurde deden er verhalen de ronde onder enkele studenten dat het spookte in het gebouw. In dit verband werd met name het zusterhuis genoemd. Of de studenten op de hoogte waren van het feit dat het zusterhuis ooit werd gebouwd op de plaats waar in de vorige eeuw de katholieke begraafplaats was, is niet bekend...! Er werden echter vreemde en onverklaarbare geluiden waargenomen en op de zolder gebeurden eveneens vreemde dingen. Er werd zelfs aandacht aan dit fenomeen besteed in het tv-programma 'Het Zwarte Gat'.

Fusies

In 1983 werd gestart met de MGZ-opleiding (maatschappelijke gezondheidszorg). Er was veel behoefte aan wijkverplegers. Door de grote toeloop van studenten voor deze richting bestond er meteen in het begin al een wachtlijst. De school begon met het binnenhalen van deze opleiding al een

De grote kapel in de zomer van 1997. De studenten van de Hogeschool gebruikte de kapel als sportzaal.

beetje op een Hogeschool te lijken. Evenals andere instellingen voor Hoger Beroeps Onderwijs, ontkwam ook de Nijenburgh niet aan de fusiegolf. In 1987 ging de Nijenburgh samen met zestien andere partners op in de Hogeschool Midden Nederland. De fusie werd niet door iedereen toegelicht, maar men zag heel goed in dat er geen toekomst was voor de Nijenburgh alleen. Het aantal studenten voor maatschappelijk- en cultureel werk was namelijk behoorlijk teruggelopen. Na de fusie kon de school voorlopig op de oude voet doorgaan. De belangstelling voor sociaal-agogisch onderwijs begon inmiddels weer wat aan te trekken, zodat de toekomst er beter uit begon te zien. Toch werd er een punt gezet achter de culturele poot van de opleiding. Het slechte imago van het instituut begon na deze fusie plaats te maken voor een betere.

Spoedig volgde een nieuwe fusie. Toen de Hogeschool Midden Nederland eenmaal goed begon te draaien, werd een fusie aangegaan met de Hogeschool voor Economie en Management (HEM) en de Hogeschool Utrecht. Het nieuwe mega-instituut startte in 1995 en kreeg de naam Hogeschool van Utrecht. Ongeveer 24000 studenten staan bij dit instituut ingeschreven. Het overgrote deel van de Hogere Beroeps Opleiding in en rond Utrecht is bij dit instituut ondergebracht. Het beleid van de nieuwe school was erop gericht om alle participerende faculteiten onder te brengen in Utrecht. Dit had tot gevolg dat de Culemborgse dependance eveneens zou moeten verhuizen naar Utrecht. In de zomer van 1997 is dit inderdaad gebeurd. Het gebouw stond leeg en wachtte op een nieuwe bestemming.

Stadskantoor

Al in 1989 werden de problemen onderkend die het gevolg waren van de gescheiden huisvesting van het gemeentelijk apparaat. Op de Markt rond het oude stadhuis was een deel gevestigd en op de Triosingel een ander deel. Men wilde de gemeentelijke organisatie stroomlijnen. Het was daarom noodzakelijk een eind te maken aan de gescheiden huisvesting. Na verkenning van diverse mogelijkheden bleken er vier varianten te zijn, die nader uitgewerkt dienden te worden:

- Uitbreiding van de Marktlokatie;
- Volledige nieuwbouw;
- Verbouw Hogeschool Midden-Nederland en
- Verbouw Marktlokatie met aanvullende nieuwbouw elders in het centrum.

Het Ingenieurs- en Architectenbureau Haskoning kreeg de opdracht een onderzoek in te stellen naar de haalbaarheid van deze vier varianten. De uitbreiding van de Marktlokatie viel af, aangezien de beschikbare ruimte te klein was om het hele gemeentelijke apparaat te herbergen. Bovendien verwachtte men niet al te veel problemen om voor deze lokatie een nieuwe bestemming te vinden, indien er gekozen werd voor één van de andere varianten.

De afbraak van het zusterhuis en het uit 1899 daterende deel waarin zich de lift bevond. opname einde 1997.

Zonnecollectoren op het dak van het nieuwe gebouw. Foto gemaakt vanuit een hoogwerker, maart 1999.

Volledige nieuwbouw zou alleen te overwegen zijn als daarvoor een geschikte locatie te vinden zou zijn. Lokaties waren er wel, maar er waren te veel bezwaren. Volledige nieuwbouw leek daarom niet haalbaar.

De verbouw van de Hogeschool bleef uiteindelijk over als enige geschikte mogelijkheid, al was de kans groot, dat deze keuze duurder zou kunnen uitpakken als gevolg van niet te voorziene tegenslagen. Toen eenmaal het besluit was genomen om het gebouw van de Hogeschool aan te kopen en te verbouwen, kon op 1 april 1997 het transport plaats vinden.

Het terrein en de gebouwen werden voor f 6.560.000,- gekocht van Debri Beheer BV. Er werd een korting toegepast van f 750.000,- vanwege de kosten van een te verwachten bodemsanering. Er werd uiteindelijk dus f 5.810.000,- betaald aan directeur De Ruiter van Debri Beheer BV. Na het einde van het cursusjaar 1996/97 werd

Open dag voor het gemeentepersoneel in het nieuwe gebouw op woensdag 16 december 1998. Tegen het plafond de enorme hoeveelheden kabels voor de electriciteit en voor de interne communicatie. In het gebouw is ruim 75 kilometer bekabeling verwerkt.

Op de poort prijkt het wapen van monseigneur Zwijsen, aartsbisschop van Utrecht van 1853 tot 1868. Het grote seminariegebouw kwam onder zijn pontificaat tot stand. De poort is inmiddels voorgedragen om geplaatst te worden op de monumentenlijst.

het gebouw aan de gemeente Culemborg overgedragen. In het najaar van 1997 werd begonnen met de sloop van het zusterhuis en een restant van het oude gebouw, waarin zich ooit de lift bevond. De zolder van dit oude deel was na de brand van 1976 niet meer hersteld. Men sloot deze ruimte gewoon af.

De bouwkundige staat van het gebouw was van dien aard dat het nagenoeg geheel afgebroken moest worden en dat na slechts 20 jaar! Alleen het stalen skelet en de betonnen vloeren bleven gehandhaafd. In het najaar van 1997 werd begonnen met de nieuwbouw. Architect Thomas Rau van het architectenbureau Rau en Partners te Amsterdam tekende voor het ontwerp van het nieuwe gebouw. Het resultaat is een modern gebouw, waarin behalve gele baksteen ook aluminium en koper is verwerkt. Wat ten tijde van de Hogeschool een lage zolder was, is nu een extra verdieping geworden, waarin veel glas is verwerkt. Vanaf deze verdieping heeft men een schitterend uitzicht over de stad. Op de plaats waar ooit het zusterhuis stond, verrees nu een koperen uitbouw met het uiterlijk van een scheepsboeg. Het gebouw is voorzien van enkele bijzondere voorzieningen. Zo is er een energiezuinige verlichting aangebracht. Als in een bepaald vertrek gedurende enige tijd geen beweging wordt waargenomen zal de verlichting automatisch worden uitgeschakeld. Een deel van de energie wordt verkregen door een groot aantal zonnecollectoren op het dak van het gebouw. De verwarming in de winter en de koeling in de zomer zullen worden gerealiseerd door op te pompen grondwater. Culemborg heeft hiermee het meest energiezuinige stadskantoor van Nederland.

Bijgebouwen

De oude kapel wacht nog op een nieuwe bestemming. Gedacht wordt aan een verbouw tot appartementen. Een bestemming voor gemeentelijke activiteiten wordt echter ook niet uitgesloten.

De poort met het wapen van monseigneur Zwijsen (aartsbisschop van Utrecht tijdens de bouw van het seminarie) zal zeer binnenkort op de monumentenlijst worden geplaatst. Aan een zijde van deze poort bevindt zich een gebouwtje, waarvan men vermoedt dat het een zogenaamde orangerie is geweest (overwinterplaats voor planten). Deze orangerie is verkocht en zal worden verbouwd tot een praktijkruimte.

Ten westen van de voormalige orangerie bevindt zich een restant van een groter geheel, dat in de jaren tachtig van de vorige eeuw opgetrokken werd uit gebruikte materialen. Dit gebouwtje is provisorisch hersteld en zal door de gemeente gebruikt worden als berging. Een en ander heeft tot gevolg dat er na de opening van het nieuwe stadskantoor in juni 1999, nog geruime tijd bouwactiviteiten zullen plaatsvinden op het terrein.

De Orangerie in 1930. Dit gebouwtje direct naast de poort zou later tot woning worden omgebouwd. Inmiddels is het verkocht en zal worden omgebouwd tot praktijkruimte.

Het aanleggen van een wandelpad langs de stadsgracht. Dit pad verbindt de parkeerplaats van de polikliniek met het nieuwe stadskantoor. Rechts-achter een deel van de oude stadsmuur. Opname december 1998.

Omgeving

De omgeving van het stadskantoor is ook van gedaante veranderd. Het ietwat troosteloze parkeerterrein van de Hogeschool heeft nu plaatsgemaakt voor een sfeervoller binnenplein. Aan de zijde van de negentiende-eeuwse Barbarakerk zal groen worden geplant. Een uiterst ontsierend transformatorhuisje werd verwijderd. Naast de bestaande toegangen zal het binnenplein ook via een pad langs de kerk en via een pad langs de stadsgracht bereikbaar zijn.

Vrijwilligers van de Stichting Kasteeltuin Culemborg hebben, op aanwijzingen van het Genootschap A.W.K.Voet van Oudheusden, opgravingen gedaan op enkele plaatsen van het terrein. Het resultaat was verrassend! Zij legden de fundamenten bloot van een gedeelte van de oude stadsmuur en van de Poppendanstoren, die deel uitmaakte van de stadsmuur. Deze fundamenten zijn nu opgemetseld tot iets boven het maaiveld, zodat er een stukje Culemborgse geschiedenis zichtbaar is geworden. In een hoek van het voormalige kerkhof werden nog twee 'vergeten' skeletten aangetroffen. In de nabijheid van de eerder genoemde oranjerie werden weliswaar geen fundamenten gevonden maar wel is een aanzienlijke hoeveelheid gebruiksvoorwerpen aangetroffen, zoals flesjes en pijpekoppen, waaronder enkele bijzondere exemplaren. De aanwezigheid van de pijpekoppen kan mogelijk verklaard worden uit het feit dat seminariestudenten van het zesde jaar

Het opmetselen van de
fundamenten van de
Poppendanstoren. Deze
toren maakte deel uit
van de oude stadsmuur.
Maart 1999.

'De Acht Zaligheden'.
Dit achthoekige
gebouwtje herbergde
de toiletten voor de
seminariestudenten.
Later werd het
bergruimte. Het zal
nu gaan fungeren als
'mijmerplaats'.

Medewerkers van Stichting Kasteeltuin Culemborg bezig met het opgraven van de restanten van de oude stadsmuur met daarin de Peppendaorstoren. Oktober 1997.

gewoonlijk een goudse pijp rookten. Tussen het nieuwe gebouw en de stadsgracht bevindt zich een schilderachtig gebouwtje, met het uiterlijk van een tuinprieltje, dat in de seminarietijd een achttal toiletten herbergde. Het werd toen 'De Acht Zaligheden' genoemd. Dit gebouwtje zal worden opgeknapt en worden bestemd tot een soort 'mijmerplaats'. Men kan daar op een bankje uitrusten en genieten van het uitzicht en de rust.

De bouw van het nieuwe stadskantoor is een uitstekende gelegenheid geweest om de geschiedenis van dit bijzondere stukje Culemborg aan het licht te brengen. Het is te hopen dat veel stadgenoten kennis zullen nemen van deze historie.

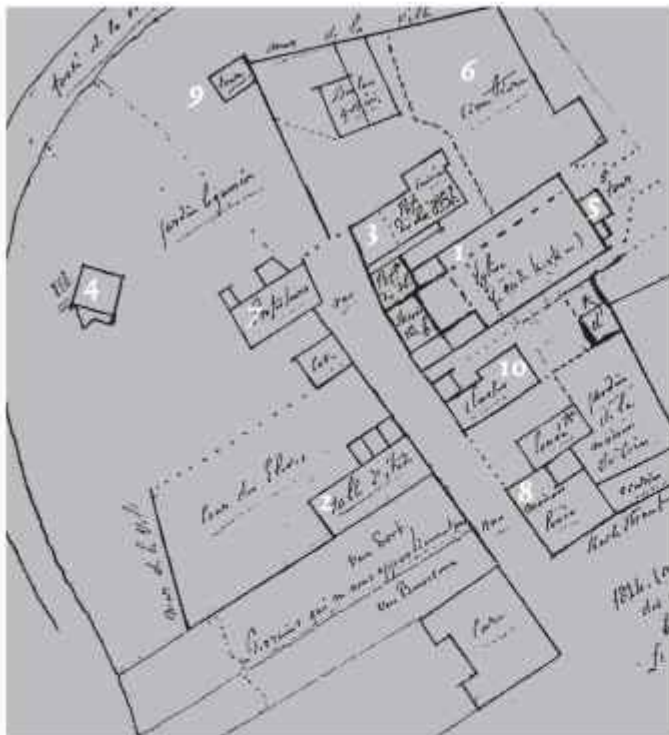
Culemborg 6 april 1999.
Ben Holtkamp.

Kadastraal minuutplan 1826. Bij A. de voormalige neo-classicistische kerk uit 1817. De twee muurtorens in de stadsmuur waren eigendom van het seminarie. Tussen de kerk en de stadsgracht bevond zich de katholieke begraafplaats.

- A R.K. Waterstaatskerk
- B Kruidtoren
- C Poppendanstoren
- D Kerkhof

Het seminarie terrein omstreeks 1830. De meeste oude panden waren in gebruik geweest door de kloppenschool.

- 1 R.K. Kerk (Waterstaatskerk)
- 2 Studiezaal
- 3 Eetzaal met kenken. Tot 1820 was dit de pastorie van de Barbavakerk.
- 4 Kruidtoren
- 5 Torens van de Waterstaatskerk
- 6 Kerkhof
- 7 Lerarenverblijf
- 8 Het zogenaamde Witte huis. In 1852 startte hier de Culemborgse vestiging van de zusters JMJ.
- 9 Poppendanstoren
- 10 Klaslokalen

Kadasterkaart 1889. Het kolossale seminariegebouw heeft de plaats ingenomen van de diverse oude panden. De Waterstaatskerk is afgebroken. De nieuwe Barbarakerk verrees enkele tientallen meters naar het westen. Tussen de pastorie en het seminarie staat een huis, dat in 1898 werd afgebroken, zodat de kapel kon worden vergroot. De begraafplaats is er niet meer.

Kadasterkaart ca. 1965. Het gebouw is aan alle kanten vergroot, ook het zusterhuis uit 1927 is hier duidelijk te zien.

BRONNEN

- P.J.W. Beltjes. *De Latijnse School te Culemborg. Bijdragen en mededelingen der Vereniging Gelre, deel III 1953.*
- J.W. Peek. *Geschiedkundig Overzicht van Katholiek Culemborg. Culemborg 1928.*
- P.J.W. Beltjes en P.W. Schipper. *Culemborg Beeld van een Stad. Culemborg 1988.*
- R.E.P. de Beaufort en Herma N. v.d. Berg. *De Monumenten van Geschiedenis en Kunst, De Betuwe. Den Haag 1968.*
- A.H.M. v. Schaik, Richard Auwerda en P.P.W.M. Dirkse. *Katholiek Nederland en de Paus. Utrecht 1985.*
- J.E.H. v. Renswoude pr. 'Eia nunc commilitones!' Apeldoorn 1989.
- *Gedenkboek 150 jaar klein Seminarie Aartsbisdom Utrecht., bijdragen van Th. Ruys en A.C. Ramselaar. 1968.*
- *Schriftelijke mededelingen. J.E.H. v. Renswoude te Apeldoorn.*
- *Archief Barbaraparochie te Culemborg ondergebracht in het stadsarchief.*
- Pater Albericus de Meijer osa. *Artikelen in de Nederlandse Analecta, OSA. Nijmegen 1973 en 1974.*
- *Anders en toch het zelfde. De zeventien partners van de Hogeschool Midden Nederland voor en na de fusie. Utrecht 1994.*
- *Culemborgse Courant, december 1976 en later.*
- *Archief Paters Jezuiten Nijmegen (bestek verbouwing 1899)*
- *Bijlage raadsvergadering 19 juni 1996, Gemeenteraad Culemborg.*
- *Verslag resultaat opgravingen gedaan door de Stichting Kasteeltuin Culemborg in 1998.*

FOTOVERANTWOORDING

Stadsarchief Culemborg

Pag. 4, 5, 7, 8, 9, 10, 12, 13, 14, 15, 16, 18, 23, 24, 29 (links)

Cor van Blokland

Pag. 20, 21, 22, 25, 26.

Stichting Kasteeltuin Culemborg

Pag. 27.

